

SCENELE LITURGICE ȘI MATERIALUL IMNIC ALE APOCALIPSEI SFÂNTULUI IOAN TEOLOGUL¹

Pr. conf. dr. Ioannis G. SKIADAREISIS
Facultatea de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Aristotelio”,
Tessalonic, Grecia

Printre particularitățile Apocalipsei Sfântului Ioan Teologul se numără și aceea că scrierea include nu numai imagini terifiante, ci și un număr mare de scene și imnuri liturgice, care se constituie în tablouri pline de lumină și speranță. În studiul de față, scopul nostru este, înainte de toate, să scoatem în evidență aceste scene și să identificăm imnurile care răzbat din ele. Vom încerca, de asemenea, să descifrăm eventualele reguli de repartizare a acestor scene în întreaga lucrare, iar mai apoi vom studia modul în care aceste reguli operează, nu doar în ceea ce privește fiecare scenă sau imn în parte, ci în întreaga lucrare.

Pentru început, vom proceda însă la câteva note și observații introductive.

1. Observații introductive

De multe ori, în literatura apocaliptică – așa cum observăm, de altfel, și în textele profetice veterotestamentare – se vorbește despre imnuri înălțate de îngerii², pe care autorii le aud în timpul experiențelor

¹Pr. prof. dr. Ioannis Skiadaresis este profesor la catedra de Noul Testament, a Facultății de Teologie Ortodoxă din cadrul Universității „Aristotelio” din Tessalonic – Grecia. Acest articol este inclus în volumul π. Ἰωάννης Σκιαδαρέσης, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα σὲ διάλογο*, Ἐκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2013, după care a fost făcută și prezenta traducere (*n. tr.*).

²Cele mai vechi indicii referitoare la imnuri cerești ale îngerilor se întâlnesc la Is. 6, 1 ș.u., 38, 7. Iez. 1, 1 ș.u., 3, 12. (*Cf.* Dan. 3, 58). Multe dintre îndemnulurile adresate îngerilor de a înălța imnuri lui Dumnezeu se regăsesc în Psalmi (Ps. 102, 20.21; 148, 2). Cea mai clară preamărire a lui Dumnezeu Creatorul de către îngerii este descrisă în cartea Iov (38, 7). Concepția referitoare la proveniența din

lor duhovnicești sau pe perioada cât se află în ceruri³. Alteori, aceiași autori transcriu rugăciunile pe care ei însuși le-au adresat lui Dumnezeu sau dialogurile pe care le-au avut cu Creatorul⁴. Cu alte cuvinte, în momentul pătrunderii în spațiul și timpul transcendent, respectiv în momentele de experimentare a unor stări spirituale extraordinare, scriitorul apocaliptic și profetul nu au simple viziuni, ci și ascultă, meditează și se roagă. Astfel, de multe ori aceștia au viziuni cu caracter liturgic sau aud cântări, de obicei îngerești, dintre care pe unele le numesc imnuri, iar pe altele, ode.

Cele spuse referitor la textele amintite este valabil, într-un grad și cu o amploare chiar mai mare, și în ceea ce privește textul Apocalipsei Sfântului Ioan, singura dintre cărțile Noului Testament care adăpostește în paginile sale scene liturgice sau de cult, precum și un număr mare de imnuri. Descriindu-și viziunile, Sfântul Ioan Teologul inserează în lucrarea sa, în planul orizontal al întâmplărilor, adică în cel lumesc, și în puncte strategice ale acestora, episoade care au ca plan de desfășurare lumea cerească. În linii mari, decorul acestor scene seamănă cu cel al Templului, motivele predominante fiind liturgice sau cultice. Din interiorul acestor scene se aud una sau mai multe cântări, sursa lor fiind când o ceată de îngeri, când vreun cor de prezbiteri sau oameni slăviți. Doar o singură dată aceste cântări se constituie într-un imn al întregii creații. Câteodată, Sfântul Ioan caracterizează aceste cântări drept ode, în timp ce cercetătorii din întreaga lume, argumentându-și diferit punctul de vedere, le numesc piese imnice⁵.

Canaan a imnodiei închinată lui Dumnezeu de către îngeri, răspândită pe arii mari în întregul Răsărit (vezi G. Rad Th. W I 77,10-14), este prezentă, în special după robie, în literatura apocaliptică (Ath. Enoh 39,12.13. 40,1-3. 47,2. 61,11. 67,1.11.12. Slav. Enoh 7, 1. 8,8. 19, 3.6. 20, 3.4. 21, 1. Anal. Ir. 7, 15-20.27.30.36. 8, 3.16.17.18. 9, 28.29.33.40-42. 10, 1-3.19 11, 26.27. Var 10, 7. Apoc. Avr 15, 6. Ap Moise. 7, 17.43 Viața Adam 33, Ap Pavel 11.29.30 etc.), precum și în textele de la Qumran (4Q. Sl. 39.40. Vezi și Iosif Iu. Pol. 2, 142). Mai pe larg, vezi R. Deichgraber, *Gottesbrymnus und Christusbrymnus in der frühen Christenheit. Untersuchungen zu Form, Sprache und Stil der frühchristlichen Hymnen*, Göttingen, 1967, pp. 47-49 și D. Kaimakis, *Τὰ χειρόγραφα τοῦ Κοιμρᾶν καὶ ἡ θεολογία τους (Manuscritele de la Qumran și teologia lor)*, Salonic, 2004, pp. 90-103.

³ Slav. Enoh 1, 8; 7, 1; 8, 1; 11, 1; 20, 1 și multe altele.

⁴ Vezi, de exemplu, Var 48, 2-24 și 4 Ezdra 8, 20-36.

⁵ Referitor la aceste criterii, vezi lucrarea noastră, *Λειτουργικὲς Σκηνὲς καὶ Ὕμνοι στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, B.B.14, Θεσσαλονίκη 2007, pp. 18-28.

Se impune însă, în acest punct, o precizare: în comparație cu imnica cerească, prezentă în alte lucrări veterotestamentare sau extrabiblice, Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul se dovedește întru totul originală, dacă e să luăm în considerare faptul că, pe de o parte, introduce în tematica sa evenimente legate de Hristos și de viața acestuia, iar pe de altă parte, în afară de Dumnezeu, imnurile sunt adresate și lui Hristos-Mielul. De asemenea, Apocalipsa Sfântului Ioan prezintă originalitate și datorită faptului că aria destinatarilor imnurilor este una lărgită, dintre aceștia făcând parte nu numai îngeri sau persoane slăvite, ci întreaga creație. Cu alte cuvinte, chiar dacă Dumnezeu este cunoscut ca Domn absolut al istoriei și al lumii, în cartea Apocalipsei Acesta nefiind prezent asemeni unui Creator aflat în monolog, întreaga creație și, în special, ființele logice nu sunt doar creaturi supuse și tăcute, asupra căreia Creatorul acționează în calitate de monarh absolut. Răspunzând Celui ce îi vorbește și îi poartă de grijă și bucurându-se de slava pe care i-o face cunoscută, întreaga creație îi răspunde lui Dumnezeu fie preamărindu-L (Îi conferă mărire), fie blestemându-L (refuză să se căiască), respectiv închinându-se sosiilor uzurpatoare, cu diferite nume, ale Acestuia.

După cum am spus anterior, unele dintre aceste cântări sunt clasificate, de către autorul Apocalipsei, drept ode⁶. Altele, pe care le vom reda, pe scurt și împreună cu descrierea cadrului lor liturgic, în subcapitolul următor, au fost catalogate de cercetători, în baza unor anumite criterii, drept imnuri sau, în general, fragmente liturgice. Atât cele din prima categorie, cât și cele din cea de-a doua se constituie, în general, în material imnic al cărții Apocalipsei care, o spunem din nou, se aud întotdeauna din interiorul unor scene liturgice care, de obicei, fac trimitere la motive și acte de cult.

2. Care sunt scenele liturgice și materialul imnic al cărții Apocalipsei?

Acele fragmente ale Apocalipsei caracterizate, de critica din întreaga lume, drept imnuri, sunt, așa cum am subliniat mai înainte, cântări corelate de autor cu scenele liturgice cerești pe care acesta le descrie. Atât scenele în discuție, cât și imnurile corespunzătoare acestora sunt repartizate, așa cum vom observa în continuarea studiului

⁶ Apoc. 5, 9; 14, 3; 15, 3.

nostru, în mod simetric în întreaga scriere, cititorul având posibilitatea de a distinge regulile în baza cărora s-a făcut această repartizare. De asemenea, putem afirma, în avans, că aproape fiecare subcapitol tematic al lucrării⁷ este precedat, dezvoltat și se încheie cu un imn.

Încă din prefața cărții (Apoc. 1,1-8), după fericirea cititorului și a ascultătorilor (Apoc. 1, 3), după binecuvântare (Apoc. 1, 4-5a), mărturisirea baptismală⁸ cu final doxologic caracteristic: „Lui fie slava și puterea, în vecii vecilor” (Apoc. 1, 5b.6), după repetiția liturgică „Amin!” (Apoc. 1, 6.7) și formula de introducere obișnuită, în cazul imnurilor Apocalipsei „Cel ce este, Cel ce era și Cel ce vine” (Apoc. 1, 8)⁹ și după descrierea lui Hristos, așa cum Acesta apare în viziunea Sfântului Ioan Teologul (prima hristofanie - chemare a lui Ioan la lucrarea sa profetică)¹⁰, de o frumusețe nemaîntâlnită, cititorul este prevenit cu privire la scenele liturgice succesive și referitor la materialul imnic bogat care urmează a-i fi făcut cunoscut în lucrare. Merită subliniat faptul că hristofania este echivalentă cu chemările la lucrarea profetică, cunoscute nouă din Vechiul Testament¹¹. Astfel, înveșmântat în veșminte preoțești și regești și înconjurat de șapte sfeșnice, asemeni Celui vechi de zile¹², Hristos îl cheamă pe Sfântul Ioan la lucrarea sa profetică. Prin punerea mâinilor¹³ deasupra capului profetului, care nu își ascunde teama - act care ar putea să amintească de o hirotonie - Hristos îl mandatează pe acesta să scrie cartea și să o trimită celor șapte Biserici din vestul Asiei Mici¹⁴.

⁷ Referitor la structura cărții, vezi S. Agouridis, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἱστορική καὶ συγχρονιστικὴ ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια (Apocalipsa lui Ioan. Încercare hermeneutică istorică și sincronizantă)*, Atena, 1978, pp. 7-16 și J. Lamprecht, *A Structuration of Revelation 4,1-22,5*, în *L'Apocalypse johannique et l'Apocalypse dans le Nouveau Testament par J. Lamprecht*, Leuven, 1980, pp. 77-104.

⁸ Referitor la Apoc. 1,5b.6 și la caracterul baptismal al acestuia, vezi P. Osten Sacken, *Christologie, Taufe, Homologie. Ein Beitrag zu Apk Job. 1,5f*, în *ZNW 58* (1967), pp. 255-266 și F.E. Schüssler, *Priester für Gott*, Münster, 1972, p. 212 ș.u.

⁹ Apoc. 4, 8; 11, 17; 16, 5.

¹⁰ Apoc. 1, 9-20.

¹¹ Ier. 1, Iez. 1-3, Is. 6 etc.

¹² Apoc. 1, 13-15.

¹³ Apoc. 1, 17.

¹⁴ Apoc. 1, 11.19.

În capitolele II și III, în care sunt inserate epistolele înmânate îngerilor celor șapte Biserici din vestul Asiei Mici, nu întâlnim imnuri întregi, asemănătoare celor care ni se oferă în restul lucrării, și nici scene cerești sau liturgice, adică cadrul natural al imnurilor. Capitolele în discuție cuprind teme referitoare la prezentul și viitorul comunităților bisericești, oferind sfaturi privitoare la modul de soluționare a problemelor pe care acestea le întâmpinau. Demn de remarcat este faptul că în cinci din cele șapte epistole, reproșurile au un ton sever. Toate epistolele se încheie însă cu promisiuni, dintre care unele fac trimitere la imagini ale raiului¹⁵, iar altele la calea urmată de vechiul Israel în pustie¹⁶. Există însă și pasaje care fac trimitere la multe dintre lucrurile văzute din viața Bisericii (vezi Botez¹⁷ – Sfânta Euharistie¹⁸ etc.), precum și altele, care fac trimitere la promisiuni vechi-testamentare. De aceste imagini se leagă, într-un fel aparte, versuri scurte, cum ar fi cele de la Apoc. 2, 8b; 3, 8b și 3, 14b, pe care le putem caracteriza drept formulări cu tentă poetică sau fragmente ce pot fi corelate chiar cu imnuri protocreștine¹⁹, cel mai probabil acestea constituind fragmente ale imnurilor la care facem referire. Așadar, și aici observăm, ca de altfel în întreaga carte, că materialul imnic este redat în paralel cu cel care, într-un fel sau altul, poate fi corelat cu viața liturgică a Bisericii.

În capitolele IV și V însă, cartea Apocalipsei oferă imagini de o frumusețe rară. Aceste capitole cuprind texte oarecum independente de cele ale restului lucrării, conținutul lor fiind caracterizat de ceretători drept Liturghie cosmică. Astfel, în capitolul IV, într-un cadru alcătuit din simboluri vechi-testamentare și apocaliptice, cititorul se bucură de prima teofanie a cărții, care Îl înfățișează pe Dumnezeu pe tron²⁰, alături de creația sa: îngerii²¹ și cei 24 de bătrâni (prezbiteri), așezați pe tronuri, cu cununi pe cap și îmbrăcați în veșminte

¹⁵ Apoc. 2, 7.

¹⁶ Apoc. 2, 17.

¹⁷ Apoc. 1, 5; 2, 17; 3, 4.5; 7, 13.

¹⁸ Apoc. 2, 7.17; 3, 20.

¹⁹ S. Läuchli, *Eine Gottesdienstruktur in der Johannes Offenbarung*, în *ThZ 16* (1960), p. 367 și J.J. O' Rourke, *The Hymns of the Apocalypse*, în *CBQ 30* (1968), pp. 399-409.

²⁰ Apoc. 4, 2.3.5.

²¹ Apoc. 4, 6.7.

strălucitoare²². Este vorba de o ilustrare dinamică a lui Dumnezeu Creatorul și a Duhului Sfânt²³, de la începutul celei de-a doua părți a lucrării de sorginte, fără îndoială, apocaliptică. Întreaga viziune a fost caracterizată de hermeneuți, în general, și pe bună dreptate, drept Liturghie cosmică săvârșită neîncetat în templul ceresc. Apogeul acesteia este imnul întreit înălțat de cele patru ființe²⁴, o cântare continuă adresată lui Dumnezeu cel Întreit, Domn al istoriei. Viziunea se încheie cu închinarea liturgică și imnul adresat de bătrâni lui Dumnezeu Creatorul și energiei Sale necreate²⁵.

În capitolul următor (cap. V), unde predominantă este persoana și lucrarea Mielului sacrificat – Hristos, într-un decor asemănător viziunii anterioare, ne bucurăm de cea de-a două hristofanie, plină de strălucire, a cărții Apocalipsei. Pe două registre, unul optic (verselele 1-8), caracterizat de tensiune și agitație, și unul acustic (verselele 9-14), construit din imnuri și aclamații rediate antifonic, este ilustrat cu măiestrie cel de-al doilea moment important al sfintei istorii a iconomiei: Întruparea. În cuprinsul a 14 versete, sunt rediate urmările sacrificiului făcut de Mielul-Hristos, respectiv: refacerea punții de legătură între Dumnezeu și creație, ruptă odată cu căderea în păcat a omului, de acum posibilă datorită biruinței lui Hristos²⁶, crearea unui nou popor ales, preoțesc și regesc, cu membri din fiecare neam, limbă și națiune²⁷, comuniunea dintre lumea îngerilor și cea a oamenilor²⁸ și comuniunea între făptură și creație²⁹. Din acest tot unitar, primii care înalță Mielului „odă nouă”³⁰, sunt cele patru ființe și cei 24 de bătrâni. Le urmează cetele îngeresti, care aclamă vrednicia Sa urcare pe tron, în calitate de Domn absolut al lumii și al istoriei³¹. În sfârșit, întreaga creație îi adresează aceeași doxologie pe care o înalță și lui Dumnezeu Tatăl pe tron³², a cărui dumnezeire

²² Apoc. 4, 4.

²³ Apoc. 4, 5.

²⁴ Apoc. 4, 8.

²⁵ Apoc. 4, 10.11.

²⁶ Apoc. 5, 5.

²⁷ Apoc. 5, 9.

²⁸ Apoc. 5, 11.

²⁹ Apoc. 5, 13.

³⁰ Apoc. 5, 9.

³¹ Apoc. 5, 12.

³² Apoc. 5, 13.

mărturisește panegiric. Demn de remarcat este, de asemenea, și faptul că întreaga unitate imnică a capitolului V (versetele 8 și 14) este încadrată de închinarea bătrânilor. Cu alte cuvinte, ne este redat și aici un exemplu grăitor al felului în care se împletesc innodia și închinarea liturgică.

În capitolul VI, în cuprinsul căruia sunt deschise șase din cele șapte peceti, predomină scenele optice: cai și călăreți provoacă nenumerate „suferințe”, împrăștiind panică. De o însemnătate deosebită, din punct de vedere liturgic-cultic, este tabloul celor înjunghiați pentru cuvântul lui Dumnezeu, aflați dedesubtul altarului, tablou care, fără îndoială, a inspirat mai târziu așezarea de moaște în Sfânta Masă cu ocazia sfințirii lăcașurilor de închinăciune. În afară de acestea, se impune să subliniem că imaginea sufletelor dreptilor aflați dedesubtul altarului este singura dimensiune a lumii neatinsă sau neîntinată. În antiteză cu eșuarea progresivă a creației și cu zguduirea acesteia din temelii și concomitent cu tulburarea legăturilor armonioase dintre om și creație, exprimate în mod simbolic în versetele 15-16, sufletele martirilor „sacrificați” nu sunt amenințate de distrugere sau tulburare. Aflați dedesubtul altarului, martirii au speranța răsplatei, motiv pentru care stau („cu gândul mereu la aceasta, eliberați de orice povară și așteptând într-o binecuvântată desfătare”), așa cum ne spune Andrei al Cezareei³³, în așteptarea aceluia „până când” de la versetul 11, moment în care dreptatea lui Dumnezeu urmează a se face cunoscută, iar ceilalți robi și frați ai lor întru martiriu și întru ale mărturisirii³⁴ vor cunoaște desăvârșirea. În sfârșit, după cum reiese din versetele 11-17, în timp ce restul creației dispare progresiv, oamenii fiind loviți succesiv de fel de fel de rele (Apoc. 6,1-8), martirii nu dispar, aceștia constituind aluatul împărăției. Datorită mărturisirii date în timpul vieții și a martiriului, martirii au intrat în linia dreaptă care îi conduce spre camera de nuntă și spre sărbătoarea nesfârșită a celor ce vor urma. Expresia vizibilă a acestei realități este faptul că fiecăruia dintre aceștia îi este oferit un veșmânt alb și strălucitor, respectiv veșmântul fiilor împărăției și acoperământul

³³ P.G. 106, 272.

³⁴ Referitor la sensul cuvântului „mărturie” în Apocalipsă, vezi P. Vasileiadis, *Ἡ ἔννοια τῆς φράσης μαρτυρία Ἰησοῦ στήν Ἀποκάλυψη (Sensul frazei „mărturia lui Iisus” în Apocalipsă)*, în *ABM 13* (1984), pp. 41-51.

bucuriei celei de pe urmă³⁵. Toate cele descrise până aici compun una dintre cele mai frumoase tablouri ale Apocalipsei. În acest cadru se aude, așa cum vedem atât în unele tablouri vechi-testamentare asemănătoare³⁶, cât și în scene extra-biblice de factură apocaliptică³⁷, strigătul de durere – implorarea plină de durere a martirilor sacrificați din versetul 10, o completare a perechii scenă liturgică – material imnic, aceeași întâlnită, destul de des, și până aici. Să mai notăm, de asemenea, că strigătul de durere - implorarea despre care am amintit face trimitere, din punct de vedere tematic, la alte imnuri ale Apocalipsei, în special la unele cu conținut martiriologic, cum ar fi cele de la Apoc. 12, 10; 16, 5b.6.7.

O nouă scenă liturgică și o nouă unitate imnică, cea de-a treia a cărții, apare în capitolul VII, acolo unde este descrisă pecetluirea celor 144.000 de mii de aleși ai lui Dumnezeu, act interpus între cea de-a șasea și cea de-a șaptea pecete (Apoc. 7, 10b-17), cu trimitere la cele douăsprezece seminții iudaice. Într-un decor ce amintește de sărbătoarea iudaică a Corturilor sau a Tabernacolelor³⁸, în timpul pecetluirii se aude o scurtă aclamație de bucurie adresată lui Dumnezeu și Mielului (Apoc. 7, 10b), precum și o doxologie înălțată lui Dumnezeu (Apoc. 7, 12), cea mai întinsă din întreaga carte a Apocalipsei.

În continuare, în capitolele VIII, IX și X, precum și din cea mai mare parte a capitolului XI, în care sunt relatate desigilarea celei de-a șaptea peceti și noul ciclu de viziuni pe care acest act îl presupune, respectiv viziunile celor șapte trâmbițe, scenele liturgice cerești, precum și imnurile, lipsesc. Succesiunea neîntreruptă de imagini și descrieri șocante este însoțită de cugetări ale îngerilor, în care se face simțită, într-adevăr, o anumită ritmicitate, fără însă în acestea să mai

³⁵ După cum ne spune Antim, veșmintele albe „înseamnă harismele strălucitoare ale minunilor și ale vindecărilor... precum și curajul insuflat celor ce le poartă. Aceste harisme sunt dăruite sfinților în chip de logodnă și ca pregustare a slavei desăvârșite”. Vezi Ανθίμου, Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, *Ἑρμηνεία εἰς τὴν Ἱεράν Ἀποκάλυψιν*, Θεσσαλονίκη, 1981, p. 71.

³⁶ Ezdra 4, 35.

³⁷ *Aitb. Enob 47,24.*

³⁸ Vezi W. Riley, *The Imagery and the Book of Revelation. Ancient Near Eastern Temple Ideology and Cultic Resonances in the Apocalypse*, în *PIBA 6* (1962), pp. 81-102, în special p. 92.

poată fi identificate alte caracteristici innice tematice sau morfice. Imediat însă după viziunile referitoare la cei doi martiri (cap. XI) și odată cu cea de-a șaptea trâmbiță, sunt inserate alte două innuri, o aclamație doxologică (Apoc. 11, 15), precum și o laudă euharistică (Apoc. 11, 17.18). La sfârșitul acestui ciclu, cititorul are ocazia să se bucure de o nouă scenă liturgică: în ceruri, templul lui Dumnezeu se deschide, lăsând să se vadă Chivotul Legii (Apoc. 11, 19), cadru în care se aude oda capitolului XV.

În capitolul XII este relatată viziunea celor două semne de pe cer: cel al femeii care naște „copil de parte bărbătească”, și cel al balaurului, care vrea să înghită pruncul (Apoc. 12, 14). În acest cadru și imediat după răpirea - salvarea pruncului în ceruri (Apoc. 12, 4), fuga femeii în pustie (Apoc. 12, 6), biruirea diavolului (Apoc. 12, 8) și aruncarea acestuia pe pământ (Apoc. 12, 8), în cer se aude imnul de laudă al biruitorilor (Apoc. 12, 10-12). Cântarea este adresată atât lui Dumnezeu Tatăl, cât și lui Hristos, în paralel cu aceștia fiind elogiați și toți cei ce l-au învins pe diavol prin puterea Sângelui Mielului, a mărturisirii date și a martiriului.

În capitolul XIII, descrierea caracteristicilor și a faptelor celor două fiare constituie o trimitere, pe scurt, la cultul împăratului, propovăduit de regimul politic al vremii, cu tot ceea ce acesta presupunea. În capitolul XIII, cultul împăratului este prezentat drept hulă și batjocorire la adresa celor ce se închină Mielului - Hristos. Din acest punct de vedere, un interes deosebit îl prezintă versetele 4 și 7, datorită asemănarilor dintre ele în special în ceea ce privește trimerile hristologice din innurile capitolului V și XV.

După arătarea Mielului-Hristos pe muntele Sion și, împreună cu acesta, a celor 144.000 de pecetluiți (cap. XIV), în ceruri răsună o odă nouă, de data aceasta în acompaniament de alăute. Cântarea, pe care Sfântul Ioan nu o redă, este închinată Mielului de către feciorelnicii aflați alături de Mântuitor pe muntele Sion. În afară de aceștia însă „nimeni nu putea să învețe cântarea”. Este vorba de unul dintre cele mai importante momente ale Apocalipsei, acolo unde planul lumesc, având în centru Biserica luptătoare, se unește cu cel ceresc, exclusiv cultic-liturgic, având în centru Biserica cerească biruitoare.

În capitolul XV, în care este prevestit cel de-al treilea ciclu de suferințe, respectiv vărsarea celor șapte cupe ale mâniei lui Dumnezeu (cap. XVI), întâlnim cântarea lui Moise, robul lui Dumnezeu,

și cântarea Mielului, înălțată de biruitori (Apoc. 15, 3.4). Este vorba de unul dintre cele mai complete imnuri ale Apocalipsei și, în general, ale Noului Testament. Imnul este înălțat de un cortegiu impunător de îngeri (Apoc. 15, 5-8), avangarda și prevestire a celor ce vor urma.

În capitolul XVI, în care este descrisă vărsarea celor șapte cupe ale mâniei lui Dumnezeu, după vărsarea celei de-a treia cupe, alte două imnuri noi se intersectează cu expunerea, în plan orizontal, a evenimentelor. Este vorba de imnurile, redată antifonic, de la Apoc. 16, 5b.6 și 16, 7b, în care temele hristologice se împletesc cu cele teologice și martiriologice.

În capitolele XVII și XVIII, în care este relatată căderea „desfrânatei celei mari” și „a fiarei”, o ritmicitate deosebită se observă atât în ceea ce privește expunerea, asemănătoare modelelor vechi-testamentare și evanghelice, precedată de interjecția „Vai” (Apoc. 18, 10b.16b-19b), cât și în ceea ce privește tot atâtea cugetări ale îngerilor (Apoc. 18, 14.20.24a). În ciuda conținutului și a similitudinii tematice dintre cugetări și cântările populare de jale specifice perioadei Vechiului Testament, fragmentele în discuție nu pot fi incluse, așa cum am arătat deja, doar în baza criteriului de ritmicitate, între imnurile cărții Apocalipsei³⁹.

O nouă unitate liturgică și imnică, ultima a cărții, este întâlnită în capitolul XIX. Doxologia lui Dumnezeu, în care apar referiri și la martiri (Apoc. 19, 1-2), cele patru „Aliluia” (Apoc. 19, 1.3.4.6), un „Amin” (Apoc. 19, 4), îndemnul adresat tuturor, mari și mici (Apoc.

³⁹ Este, probabil, exagerată ușurința cu care anumiți cercetători caracterizează multe dintre pasajele *Apocalipsei* drept imnuri sau, în general, poezie. O astfel de exagerare poate fi observată, de exemplu, într-unele dintre studiile demne de luat în seamă și la care am făcut deja referire, cum ar fi cele ale lui S. Läuchli și J. J. Rourke, în care aproape toate cugetările îngerești (mai ales bocetele cu ocazia căderii desfrânatei din Babilon, în cap. XVIII) sunt caracterizate drept imnuri. Cel care a exagerat cel mai mult din acest punct de vedere a fost Sofronios Efstratiadis din Leonopolis [vezi *Αποκαλυπτικά Β', ή ποιητική μορφή της Αποκαλύψεως (Apocaliptice II, forma poetică a Apocalipsei)*, în „Θεολογία”, 1, 1923, pp. 300-326, și în „Θεολογία”, 2, 1924, pp. 46-48], cel care tratează întreaga *Apocalipsă* asemeni unei poezii, fără a încerca nici măcar să-și argumenteze punctul de vedere. Este posibil ca hermeneuții să fie predispuși la această exagerare de: a) Elementul dramatic care străbate întreaga carte, b) Limba suprarealistă a lucrării, c) Bogăția de imagini succesive, d) Limba și sintaxa îngrijite și ritmicitatea pe care acestea le induc și e) Structura în general îngrijită a scrierii. Fără îndoială, toate caracteristicile înșirate mai sus constituie indicii ale unei priceperi fine, nu însă în totalitate poetice.

19, 5) și imnul cuprinzător (Apoc. 19, 6-8), cu trimiterile sale teologice, hristologice și ecleziologice, alcătuiesc cea de pe urmă și mai importantă unitate imnică a cărții Apocalipsei.

În restul lucrării (Apoc. 19, 11 - 22,17), acolo unde sunt redată viziunile finale referitoare la cea de-a doua venire a lui Hristos⁴⁰, la restaurarea lumii (Apoc. 21 - 22, 5) și la promisiunea finală despre trimiterea unui Mântuitor (Apoc. 22, 6-7), precum și în epilog (Apoc. 22, 18-21) imnurile nu se mai fac auzite. Cu toate acestea, formula „Împăratul împăraților și Domnul domnilor” (Apoc. 19, 16 cf. 17, 14), precum și rugăciunile „Vino” (Apoc. 22, 17) sau „Da, vin curând. Amin! Vino, Doamne Iisuse!” (Apoc. 22, 20), pot fi considerate fraze imnice sau fragmente de imnuri, acestea fiind asemănătoare celor întâlnite în capitolele II și III. De altfel, referitor la această parte a textului (Apoc. 22, 6-21), am subliniat deja, pe larg, corespondențele existente cu textele liturgice ale Bisericii primare, cum ar fi, de exemplu, cele dintre dialogul între profet și Iisus (versetele 6-21) și cele dintre dialogul între slujitori și popor din Liturgia Didahiei (cap. VII)⁴¹.

În încheierea acestui capitol se impune să precizăm că, până în zilele noastre, cercetătorii, deși nu întâmpină dificultăți în identificarea scenelor liturgice ale Apocalipsei, nu s-au pus încă de acord referitor la toate imnurile acesteia, la fel cum nu sunt de acord nici în ceea ce privește alte imnuri ale Noului Testament. Între cântările caracterizate, generic, drept imnuri, amintim pe cele de la Apoc. 1, 5-6; 4, 8b.11; 5, 9.10.12.13; 7, 10-12; 11, 15.17.18; 12, 10-12; 15, 3b.4; 16, 5b.6.7b și 19, 1-8a. Între acestea, suntem de părere că trebuie incluse și expresiile imnice amintite anterior, în ciuda faptului că acestea nu prezintă toate caracteristicile unui imn.

3. Cum și unde apar scenele liturgice și imnurile Apocalipsei?

În capitolul anterior am identificat în Apocalipsă prezența unui material imnic bogat, cel puțin pe acela în privința căruia se constată

⁴⁰ Etape principale distincte ale acestei faze de pe urmă a istoriei sunt: prinderea și răpunerea triadei mincinoase [a celor două fiare (Apoc. 19, 19.20) și a Satanei (Apoc. 20, 1-3)], învierea plină de slavă a martirilor și a acelor care s-au opus „fiarelor” (Apoc. 20, 4-6), biruința finală asupra Satanei (Apoc. 20, 7-10), învierea tuturor și Judecata de Apoi (Apoc. 20, 11-15).

⁴¹ Pentru mai multe amănunte, vezi M.A. Kavanagh, *Apocalypse 22: 6-21 as Concluding Liturgical Dialogus*, Roma, 1984.

un oarecare consens. De asemenea, am stabilit, în linii mari, cadrul și decorul ce însoțește acest material imnic, construite cu ajutorul unor motive ce țin fie de cultul templului, fie de scene ale martiriului (altar, tron, tămâie, decor, litanii etc.), motiv pentru care le-am numit, în general, liturgice sau cultice. Mai mult, în capitolul anterior am susținut, fără o argumentație specială, că scenele sau innurile care răsună din acestea sunt repartizate oarecum simetric în lucrare, în puncte strategice ale acesteia. În capitolul de față vom încerca să identificăm eventualele reguli în baza cărora s-a făcut repartizarea generală atât a scenelor liturgice, cât și a materialului imnic în interiorul lucrării, căutând să distingem acele funcțiuni multiple pe care, din punctul nostru de vedere, aceste scene îl îndeplinesc.

Întrebarea la care vom răspunde aici ține de chestiunea spinoasă, dezbătută pe larg, a structurii și a compoziției cărții⁴² Apocalipsei. Nu avem însă posibilitatea de a ne referi pe larg, în studiul de față, la această chestiune. Vom reitera doar sinoptic, ca într-o paranteză, faptul că, deși susținem ideea unui tot arhitectural al Apocalipsei, nu ne scapă din vedere nici faptul că această carte prezintă unele „dezavantaje”, cum ar fi, de exemplu, repetițiile sau descrierile duble, dese neconcordanțe temporale sau chiar discontinuități, atitudinile, elementele suprarealiste, cruzimea neobișnuită etc. Chiar și atunci când pot fi considerate drept excесе voite, „dezavantajele” în discuție par a diminua senzația că scrierea constituie, în totalitate, o lucrare filologică și teologică logică, liniară și unitară. Înainte de toate, acestea împiedică formularea unui punct de vedere satisfăcător și general acceptat referitor la structura și planul cărții sau la metoda de redactare urmată de autor.

Multe dintre „dezavantajele” amintite mai sus au fost puse în seama memoriei defectuoase a Sfântului Ioan Teologul. Alteori s-a spus

⁴² O analiză pe larg asupra structurii și compoziției cărții *Apocalipsei* poate fi consultată în studiile lui G. Bornkamm, *Die Komposition der apokalyptischen Visionen in der Offenbarung Johannes*, în *ZNW* 36 (1937) pp. 132-149 și idem, *Studien zu Antike und Urchristentum. Gesammelte Aufsätze II*, în *B Ev Th* 28 (1959), (1963²), pp. 204-222, F. Hahn, *Zum Aufbau der Johannes Offenbarung*, în *Kirche und Bibel, Festgabe Eduard Schick*, Paderborn-München-Wien-Zürich, 1979, pp. 145-154, J. Lambrecht, *A Structuration of Revelation 4, 1-22, 5*, în *L' Apocalypse johannique et l' Apocalypique dans le Nouveau Testament par J. Lambrecht*, Leuven, 1980, pp. 77-104. E.F. Schüssler, *The Composition and Structure of Revelation*, în *The Book of Revelation*, Philadelphia, 1984, pp. 159-180, și S. Agouridis, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη*, 1994, pp. 28-29 și 588-611.

că între momentul trăirii experiențelor duhovnicești și cel al relațării acestora au existat perioade lungi de timp sau, în cel mai fericit caz, răspunzător de aceste „dezavantaje” a fost găsit secretarul – ucenic al Sfântului Ioan⁴³.

Hermeneuți de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX⁴⁴ au încercat să explice mai ales imperfecțiunile de natură filologică ale cărții (lipsa consistenței, descrieri care se repetă etc.) prin diferite teorii. Conform uneia dintre acestea, Sfântul Ioan ar fi pus cap la cap diferite surse avute la îndemână. Altă teorie ar fi aceea că Sfântul Ioan Teologul ar fi reconsiderat, în diferite moduri și repetat, fie un model iudaic străvechi, fie unul creștin. În sfârșit, a existat și o teorie conform căreia, într-o schiță inițială, Sfântul Ioan ar fi inserat fragmente diferite. Studii mai recente⁴⁵ iau însă în considerare, în marea lor majoritate, mai mult unitatea limbii și în special axele tematice ce alcătuiesc coloana vertebrală a întregii lucrări și mai puțin inconsecvențele secundare ale acesteia, renunțând în a o mai descompune în unități mai mici, fără a contesta însă experiențele duhovnicești ale autorului, și recunoscând munca de sinteză a acestuia, respectiv atât conformația spirituală complexă a acestuia, cât și cea privitoare la experiențele și intențiile sale teologice exprimate prin forme literare și moduri de exprimare obișnuite în epocă. Acestui proces de conformație și de perihoreză între conținut și formă, desfășurat în paralel cu un proces de excepție în ceea ce privește organizarea materialului, i se datorează, în linii mari, apariția textului Apocalipsei, cu forma sa mărturisită ciudată și complexă, respectiv unități imnice și scene liturgice, cuvinte profetice⁴⁶ și îndemnuri⁴⁷, liste de virtuți sau păcate⁴⁸ și fericiri⁴⁹, interpretări directe ale viziunilor⁵⁰

⁴³ P. Gaether, *The Role of Memory in the Making of the Apocalypse*, în *Tb St 9* (1948), pp. 419-452.

⁴⁴ Vezi, pe larg, E.F. Schüssler, *op. cit.*, pp. 159-163. În acest studiu deosebit de interesant, Schüssler prezintă sinoptic și cu spirit critic o panoramă a teoriilor referitoare la compoziția cărții Apocalipsei.

⁴⁵ Vezi studiile lui J. Roloff, *Die Offenbarung des Johannes*, Zürich, 1984, H. Kraft, *Die Offenbarung des Johannes*, Tübingen, 1974, U.B. Müller, *Die Offenbarung des Johannes*, Gütersloh-Würzburg 1984, și S. Agouridis, *op. cit.*

⁴⁶ Apoc. 1, 7.8; 14, 9; 16, 5; 21, 2-8.

⁴⁷ Apoc. 1, 1; 9, 9; 14, 3; 16, 15; 20, 6; 22, 7.14.

⁴⁸ Apoc. 9, 20.21; 13, 4-8; 14, 4.5; 21, 8.27; 22, 7.14.

⁴⁹ Apoc. 1, 3; 14, 13; 16, 15; 19, 9; 20, 6; 22, 7.14.

⁵⁰ Apoc. 1, 10; 7, 13-17; 13, 18; 14, 4.5; 17, 7-8; 19, 8b.

și motive epistolare⁵¹, simboluri, numere⁵², teofanii⁵³ și scene apocaliptice-eschatologice cu referire la Judecata de Apoi și la catastrofe, viziuni de chemare a profetului - autor⁵⁴, precum și frecvența bibliologie⁵⁵. Forma complexă a cărții nu constituie însă motiv de îndoială în ceea ce privește orientarea unitară a lucrării care, înainte de toate, este una teologică, deși la început pare a fi liturgică sau, mai bine spus, euharistică. Referitor la orientarea eschatologică a lucrării, nu trebuie decât să încercăm să înțelegem informația deosebit de importantă pe care ne-o transmite Sfântul Ioan Teologul, aceea că experiențele duhovnicești au avut loc „în zi de duminică”⁵⁶, această zi neconstituind punct de referință temporal, ci punct de referință euharistic și cadru al viziunilor. De altfel, în Biserica primară darurile duhovnicești erau primite și își făceau simțită prezența în timpul manifestărilor liturgice ale comunităților și întru consolidarea acestora⁵⁷. Criteriul de originalitate și, în același timp, caracteristică a posibilului caracter euharistic al acestei experiențe de început îl constituie chiar orientarea istorică a Sfântului Ioan, exprimată întru mângâierea și consolidarea comunităților și, mai larg, în interesul arătat de autor față de lume. Este evident, așadar, că marile teme teologice, pe care Apocalipsa le promovează în mod profetic și apocaliptic, au luat naștere într-un cadru euharistic.

⁵¹ Capitolele II și III sunt alcătuite din șapte epistole cu structură similară. Și restul lucrării are însă multe dintre caracteristicile unei epistole. Vezi M. Karrer, *Die Johannesoffenbarung als Brief. Studien zu ihrem literarischen, historischen und theologischen Ort*, Göttingen, 1986.

⁵² În cartea Apocalipsei sunt folosite frecvent numerele 3, 7, 12, 24, 3 1/2, 144.000 etc.

⁵³ Apoc. 4, 5; 8, 5; 11, 19; 16, 18.

⁵⁴ Apoc. 1, 12-20; 10, 1 - 11, 2.

⁵⁵ Apoc. 1, 19; 5, 1 ș.u., 10, 2 ș.u., 13, 8; 22, 18 etc. Referitor la o bibliografie generală, vezi M. Z. Kopidakis, *Ἡ πικρία τῆς γνώσεως (Ἰωάννου, Ἀποκάλυψις 10, 8-11) (Gustul amar al cunoașterii, Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul 10,8-11)*, în volumul colectiv cu titlul *Τὰ ἐσόμενα (Cele dinlăuntru)*, Atena, 1990, pp. 27-41. Referitor la simbolismul mâncării cărții în *Sfânta Scriptură*, vezi M. Konstantinou, *Βιβλιοφαγία στὸν Ἰεζεκιὴλ καὶ στὴν Ἀποκάλυψη (Bibliofagia la Iezechiel și în Apocalipsă)*, în volumul colectiv *1900 ἐτηρὶς τῆς Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου. Πρακτικὰ Διεθνοῦς Διεπιστημονικοῦ Συμποσίου (Aniversarea a 1900 de ani de la Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul. Lucrările Simpozionului Internațional Interdisciplinar)*, Atena – Patmos, 17-26 septembrie 1995, Atena, 1999, pp. 701-709.

⁵⁶ Apoc. 1,10.

⁵⁷ Fp. 13, 2; I Cor 11, 17 – 14, 34, unde se face referire la darurile duhovnicești primite în cadru liturgic.

În încheierea acestui scurt răspuns prilejuit de întrebarea pe care ne-am pus-o inițial, se impune să precizăm că e de la sine înțeles faptul că Sfântul Ioan a procedat la relatarea sau la evaluarea experiențelor trăite într-un moment care diferă de cel „din afara timpului”. Mai precis, Sfântul Ioan și-a relatat în scris experiențele duhovnicești la o anumită perioadă de timp, impusă de remodelarea sau frământarea trăirilor sale în conformitate cu forme tradiționale potrivite și viabile și odată cu includerea sau clasificarea acestora în cuprinsul creației sale literare inițiale. Este evident că, vorbind de clasificarea lucrării, nu presupunem neapărat că în cuprinsul acesteia ar exista o oarecare dezordine în ceea ce privește desfășurarea viziunii, ci cel mai probabil este vorba de o ordonare a elementelor lucrării, în așa fel încât aceasta să întrunească condițiile unei creații, înainte de toate, literare, și mai apoi și teologice. După cum am amintit deja, se pare că ordonarea în discuție a urmat unele reguli literare, astfel încât cartea, atât în întregul său, cât și fragmentată, să prezinte o structură și o simetrie vizibile. Astfel, nici scenele liturgice și nici imnurile lucrării, obiectul de studiu al articolului de față, nu constituie material aruncat la întâmplare, respectiv o harababură de elemente heteroclitice sau o construcție anarhică, fără structură și arhitectură. Dimpotrivă, punctele în care aceste elemente se întâlnesc se dovedesc a fi unele strategice, ordonarea acestora având ca rezultat o construcție literară și teologică nu doar consecventă și stabilă, ci și de bun simț și funcțională.

Mai exact, fragmentele imnice întinse și scenele liturgice care constituie cadrul natural al acestora apar:

1. La începutul și la sfârșitul descrierilor marilor cicluri de viziuni, asemeni unui cadru sau perigrame. Astfel, ciclul cuprinzător al celor șapte pecetei, al trâmbițelor și al cupelor, împreună cu episoadele inserate (Apoc. 6, 1 - 18, 24), care constituie și corpusul materialului vizionar, evoluează între două fragmente liturgice și imnice întinse, cele mai mari ale lucrării:

a. Prima (cap. IV și V) este Liturghia cosmică - universală continuă și imnurile acesteia redactate antifonic;

b. Ultima este partea de lucrare care poate fi caracterizată drept final imnic al cărții (Apoc. 19, 1-8).

În continuare, într-o construcție de dimensiuni mai mici, secundară, primele două cicluri de suferințe (al pecetilor, respectiv al

trâmbițelor), împreună cu episoadele de la capitolele X și XI, corelate în cel de-al doilea ciclu, sunt încadrate:

a. De o unitate liturgică și imnică inițială a cărții (capitolele IV și V) care, după cum am observat, constituie prima inserție ce cuprinde cele trei cicluri succesive și

b. De cele două unități doxologice de la Apoc. 11, 15 și 11, 17.18.

În sfârșit, conturul unei unități distincte, mai exact al celui de-al treilea ciclu de șapte plăgi și al căderii Babilonului cu care aceasta este corelată, reiese din:

a. Întregul decor liturgic de la capitolul XV (biruitorii fiarei din versetele 1-2, soborul - pregătirea făcută de îngeri conform versetelor 5-8) și oda cuprinzătoare închinată de biruitori Mielului - Hristos de la Apoc. 15, 3b și

b. Epilogul imnic de la Apoc. 19, 1-8.

2. De asemenea, scene imnice și liturgice se creează și în momentul în care unul dintre paragrafele referitoare la pedepse ajunge spre final sau se îndreaptă către punctul culminant al său, respectiv Judecata de Apoi, cu toate că, în cele din urmă, din punctul de vedere al descrierii, fragmentele în discuție nu par a avea un epilog. Așa ar fi, de exemplu, sfârșitul descrierii pedepselor de după deschiderea primelor șase peceti, atunci când judecata „bate la ușă”, două imnuri (Apoc. 7, 10b și 7, 12) și o cântare epică, cum am caracteriza-o (Apoc. 7,14-17), indisolubil legate de momentul pecetuirii celor 144.000 de aleși și de o serie de acte liturgice care, așa cum am precizat deja, făcând trimitere către sărbători ale templului și amânând, pentru un moment mai potrivit, deschiderea celei de-a șaptea peceti. Astfel, apogeul, respectiv momentul cel mai important al descrierii pecetilor, respectiv al Judecării de Apoi, este lăsat pentru un viitor mai îndepărtat, motivul fiind acela că, odată cu deschiderea celei de-a șaptea peceti, se inaugurează un nou ciclu de viziuni, mai precis al celor șapte trâmbițe. La rândul său însă și acest ciclu este întrerupt, chiar la apogeu, de aclamația cu caracter doxologic de la Apoc. 11, 15b și de proslăvirea euharistică de la Apoc. 11, 17.18.

3. În sfârșit, imnuri izolate, împreună cu cadrul lor liturgic, apar în anumite părți secundare ale lucrării, fiind așezate de autor cât mai aproape de mijlocul acestora. Imnurile la care facem referire

fie separă etape ale episodului relatat, fie stabilesc legături între grupe de viziuni omogene, dar cu tematică vizibil diferită. Așa este, de exemplu, aclamația festivă de la Apoc. 12, 10-12, care se aude la mijlocul capitolului XII și care urmează descrierii luptei din ceruri, înfrângerii și căderii balaurului pe pământ, înainte deci de descrierea persecuției pe care fiara o declanșează împotriva femeii lăuze și „a celorlalți din seminția ei”⁵⁸. De asemenea, antifonia imnurilor de la Apoc. 16, 5b.6 și Apoc. 16, 7, la mijlocul expunerii referitoare la cele șapte cupe, constituie punte de legătură între două grupe de viziuni pe cât de omogene (Apoc. 16, 1-5 și 16, 8-21), pe atât de diferite din punct de vedere tematic. Merită subliniat aici că, datorită formulărilor de început, ambele grupe de viziuni din care am ales exemplele de mai sus se constituie în puncte de referință dintre cele mai importante⁵⁹.

Concluzionând, putem vorbi despre o repartizare simetrică și planificată atât a scenelor liturgice, cât și a imnurilor acestora, în întreg cuprinsul cărții Apocalipsei, mai puțin, bineînțeles, în cel al capitolelor II și III⁶⁰. După cum am observat, întregul material este repartizat în puncte strategice, în special la începutul și la sfârșitul descrierilor viziunilor mai importante, mai precis în punctele culminante ale acestora și, în sfârșit, în punctele de legătură dintre grupe de viziuni de importanță mai redusă.

4. Rolul scenelor liturgice și al imnurilor în cartea Apocalipsei

Cu cele spuse până aici, este foarte probabil să fi creat premisele unei cercetări a funcționii pe care scenele liturgice și imnurile o îndeplinesc, la modul general, în cuprinsul Apocalipsei. Înainte însă de a încerca să dăm un răspuns la această chestiune, subliniem că în această întreprindere trebuie avuți în vedere mai ales doi parametri, respectiv:

a. Faptul că, datorită repartizării, în puncte strategice, scenele liturgice și imnurile se dovedesc a fi părți componente ale unei lucrări cu structură și plan literar concrete și

⁵⁸ Apoc. 13, 16.

⁵⁹ Apoc. 12, 1 – 15, 1.

⁶⁰ Din aceste capitole lipsesc scenele liturgice cerești, cadrul natural al imnurilor.

b. Faptul că Apocalipsa, în ciuda integrității sale arhitecturale și a caracterului literar este, incontestabil, o lucrare cu rol mobilizator, care se adresează unor comunități asuprite din mai multe puncte de vedere. Prin urmare, în baza celor doi parametri enunțați anterior, ne simțim îndreptățiți să încercăm a explica modul de funcționare al scenelor liturgice și al imnurilor nu doar la un singur nivel, ci mai ales la nivel de structură literară și, în general, de estetică a lucrării, la cel teologic și, în sfârșit, pastoral. Să mai adăugăm și că multilateralitatea la care facem referire și care nu este întotdeauna vizibilă, se explică, fără îndoială, prin varietatea materialului cărții Apocalipsei sau, cu alte cuvinte, prin forma complexă a lucrării, la care am făcut deja referire, precum și la polisemia imaginilor – simbol ale acesteia, precum și la multilateralitatea în sine a poeziei.

Purcedem, așadar, la identificarea funcțiunii multiple a materialului la care facem referire, funcțiune care, așa cum am mai spus-o și în altă parte, se întinde pe mai multe nivele: literar, estetic, teologic și narativ.

4.1. În plan literar

Vorbind despre funcțiunea scenelor liturgice succesive și a imnurilor Apocalipsei la nivel literar, ne referim la faptul că aceste fragmente, componente esențiale ale lucrării, se află în strânsă legătură cu structura și compoziția cărții⁶¹. Este evident faptul că această legătură, deși se referă la structura și compoziția lucrării, nu are un caracter exclusiv literar. O analizăm însă separat pentru că, așa cum am procedat în repetate rânduri, scopul nostru este acela de a dovedi, cu precădere, că Apocalipsa este o lucrare cu o arhitectură rară.

a. Pentru început, am spune că fragmentele în discuție funcționează asemeni unui parametru hermeneutic și, în același timp, ca un liant în interiorul unui text ciudat, complex și întru totul neconvențional. Aceasta înseamnă că, atât datorită limbii accesibile, cât și al rolului, în special, hermeneutic al imnurilor⁶², în textul Apo-

⁶¹ Diferența între funcțiunile imnurilor la nivel de structură - compoziție și cele la nivel de conținut, presupusă în expunerea de față, este una convențională. După cum se vede în multe locuri ale subcapitolului de față, aceste funcțiuni se completează reciproc.

⁶² G. Dellling, în studiul său cu titlul *Zum gottesdienstlichen Stil der Johannes-Apokalypse* din *Nov T* (1959), pp. 107-137, în special la paginile 117, 120, 121 ș.a.,

calipsei cititorul zărește acel fir roșu al simbolismului care străbate întreaga lucrare și pe care adeseori îl pierde pe parcursul acestui text greu accesibil, de multe ori steril. Cu alte cuvinte, deși sunt texte relativ accesibile și ușor de înțeles, nefiind redactate cu ajutorul unui cod apocaliptic așa cum se întâmplă cu cea mai mare parte a cărții, scenele liturgice și imnurile sunt deschizătoare de drumuri înspre misterele interioare ascunse ale greu accesibilelor viziuni. Se ajunge în acest fel la un text caracterizat de o multilateralitate neobișnuită. Astfel, atât imnurile, cât și scenele liturgice asimilate acestora seamănă cu incizii făcute în expunerea pe orizontală a episoadelor derulate la nivel lumesc, fără însă a se constitui în abisuri care întrerup continuitatea expunerii viziunilor și nici bruiaje⁶³ care conduc într-o direcție greșită. Este vorba, de fapt, de proiecții, la nivel lumesc, ale scenelor cerești, care, pe de o parte, fac legătura între evenimente separate, iar pe de altă parte, oferind acestora un sens.

b. Constituind cadru al grupurilor întinse de viziuni, scenele liturgice și imnurile ce răsună din acestea nu ajută doar ca viziunile în sine să nu se împrăstie asimetric, ci în același timp le prefigurează, constituindu-se și într-un epilog al lor. În baza celor afirmate anterior, am putea spune că aceste scene și imnuri prevestesc referitor la ceea ce urmează a fi expus în viziunile următoare, constituind totodată o recapitulare a tematicii expuse deja odată cu descrierea viziunilor care le-au precedat⁶⁴. Se explică în acest fel și corespondența sau reciprocitatea existentă între materialul liturgic și cel imnic și grupele de viziuni care preced sau urmează⁶⁵.

c. Strâns legat de cele două funcțiuni asemănătoare amintite mai sus în ceea ce privește scenele liturgice și imnurile aferente, este și rolul acestora de liant între grupe mai mici. Așa cum am constatat

indică drept funcțiune principală a imnurilor interpretarea viziunilor cu care acestea sunt corelate. Acest punct de vedere, asupra căruia vom reveni, se probează în multe cazuri, fără însă a acoperi toate situațiile.

⁶³ Vezi, de exemplu, E. Peterson, *Der himmlische Lobgesang im Kap. 4 und 5 der Geheimen Offenbarung*, în *LL 1* (1934), p. 297.

⁶⁴ Este vorba despre așa-zisa *Rekapitulationstheorie* a lui G. Delling, despre care vorbește și K.P. Jörns, *Das hymnische Evangelium. Untersuchungen zu Aufbau, Funktion und Herkunft der hymnischen Stücke in der Johannesoffenbarung*, Gütersloh, 1971, pp. 175-178.

⁶⁵ Vezi R. Deichgräber, *op. cit.*, pp. 45-46, și K.P. Jörns, *op. cit.*, pp. 167-170.

mai sus, în situația de față imnul funcționează asemeni unei punți de trecere de la un anumit aspect sau situație către altele, ale aceleiași tematici, reușindu-se astfel continuitatea unor etape diferite ale aceleiași, de obicei, ciclu de evenimente.

d. Imnurile și, evident, scenele liturgice funcționează, fără îndoială, și ca parametri de întârziere⁶⁶ a deznodământului descrierii către una dintre temele importante ale lucrării, respectiv Judecata de Apoi și, în general, către deznodământul dramei eshatologice. Inscrise, de cele mai multe ori, după cum am observat, în puncte importante ale cărții, acolo unde ne-am fi așteptat să găsim descrierea completă a înfricoșătoarei judecări, de altfel iminente, imnurile par a segmenta sau a schimba turnura narațiunii, alimentând-o și oferind astfel posibilitatea unei prelungiri neașteptate a acesteia. Cu alte cuvinte, deși momentul Judecării de Apoi pare a intra într-o linie din ce în ce mai dreaptă, în final aceasta este împinsă spre extremitățile spațio-temporale ale lucrării, inserarea unei noi scene liturgice și a unei noi cântări imnice constituind preludiu pentru un nou ciclu de evenimente care alimentează descrierea, lucrarea extinzându-se și mai mult. Astfel, fără a se diminua necesitatea și certitudinea judecării în sine și fără ca din dezvoltarea descrierii să lipsească trimiterile continue la aceasta, dimensiunile sau profunzimea lucrării nu sunt comprimate de dragul acesteia și, mai ales, nu dispăre senzația că judecata constituie singura grijă a autorului.

e. Scenele liturgice și imnurile ce răsună din acestea constituie proiecții, în desfășurarea pe orizontală a evenimentelor, ale atitudinilor și motivelor eshatologice esențiale pe care Sfântul Ioan le cuprinde în descrierea viziunilor finale ale sale (cap. XXI și XXII). Altfel spus, scenele liturgice și imnurile expun, în mod preventiv, într-o formă concentrată, poetică, situații care vor fi descrise în amănunt,

⁶⁶ Referitor la tehnica amânării deznodământului în eposurile homerice, cunoscută și sub numele de lejeritate epică, vezi T. Dellis, *Ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Ὀμήρου. Ἑρμηνευτικὸ σχέδιον* (Odiseea lui Homer. Plan de interpretare), Atena, 1977, p. 175 și Idem, *Ἡ Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου. Ἑρμηνευτικὸ σχέδιον* (Iliada lui Homer. Plan de interpretare), Atena 1978, p. 81 și 123 ș.a. Referitor la planul și tehnica eposurilor homerice, vezi B. Kalogeras, *Αἰσθητικὴ Ἑρμηνεία τοῦ Ὀμήρου ἢ Ἰλιάδα* (Interpretare estetică a lui Homer. Iliada), Salonic, 1963, p. 60 ș.u. și, în general, O. Kominou-Kakridi, *Σχέδιο καὶ τεχνικὴ τῆς Ὀδύσσειας* (Planul și tehnica Odiseei), Salonic, 1969.

sub forma unor expuneri cu caracter revelator, în capitolele de sfârșit ale cărții Apocalipsei. Astfel, conform celor constatate mai sus (vezi punctul d.), în capitolele VI și XIX inserarea imnurilor și a scenelor liturgice are ca rezultat, pe de o parte, amânarea momentului judecării în sine și, implicit, a descrierii complete a acesteia, lăsată pentru sfârșitul cărții, iar pe de altă parte, transformarea acestora în topos de înfăptuire și dezvăluire a viziunii eshatologice a Sfântului Ioan Teologul (cap. XXI și XXII).

În acest punct, odată cu clarificarea aspectelor prezentate mai sus, se impune să subliniem, pe scurt, și faptul că viziunile cărții Apocalipsei sunt de două tipuri:

a. Descrieri dramatice și

b. Scene liturgice cu componente imnice.

Primul tip de viziuni presupune un curs neîntrerupt, în plan orizontal, al evenimentelor. În acestea Sfântul Ioan observă și notează scene pe care le introduce cu formula „m-am uitat și iată”⁶⁷ sau cu ajutorul vreunei formule asemănătoare acesteia. Cel de-al doilea tip, respectiv scene liturgice cu componente imnice, constituie un amestec de imagini și sunete. Aici formula „m-am uitat” se succede formulei „am auzit”. Însă, în ciuda diferențierii, aceste două tipuri nu funcționează autonom, între ele existând o legătură interioară, lăsată să se întrevadă în special în viziunile finale ale cărții. Cu alte cuvinte, în timp ce aceste două tipuri de viziuni acționează la nivele diferite și separate (primul la nivel lumesc, al doilea la nivel ceresc), în realitate ele se întrepătrund sau, mai bine spus, sunt legate datorită unei anumite reciprocități și corespondențe, succedându-se fără întrerupere și făcând trimitere unul către celălalt. Constatăm aici, așadar, un schimb reciproc de elemente între cele două tipuri care, așa cum am mai spus, devin mult mai vizibil în viziunile din finalul cărții acolo unde, de exemplu, elementele descriptive esențiale, care ajută la redactarea ultimelor capitole, nu sunt de fapt altceva decât elementele constitutive ale scenelor liturgice și ale imnurilor acestora repartizate

⁶⁷ În viziunile introduse prin formula „m-am uitat” sau altele asemănătoare acesteia, se întâlnesc elemente tradiționale mai numeroase în comparație cu cele existente în viziunile introduse cu formula „am auzit”. Referitor la cele din urmă, Sfântul Ioan Teologul aduce și o contribuție sau interpretare proprie. Pentru mai multe amănunte referitoare la această temă, vezi L. Thompson, *Cult and Eschatology in the Apocalypse of John*, în *JR* 49 (1969), pp. 330-350.

în viziuni anterioare celor finale. Se impune aici să precizăm că schimbul acesta își află, înainte de apogeul său final, una dintre cele mai interesante expresii la Apoc. 14, 1-3, acolo unde cele două niveluri se întâlnesc și unde, într-un cadru liturgic-înnic, comunitatea lumescă o întâlnește pe cea cerească.

4.2. În plan estetic

În general imnurile și scenele liturgice constituie un plus la valorile estetice ale lucrării, nu doar pentru a o îmbogăți din punct de vedere literar, ci cu scopul suprem de a se constitui în suport psihologic al cititorului-ascultător. Mai concret:

1. Cântările auzite de Sfântul Ioan Teologul - ne limităm, în cazul de față, doar la acestea – au, înainte de toate, muzicalitate. Muzicalitatea acestora, caracterizate de autor drept *ode*⁶⁸, este întreită. Este vorba aici de:

- a. Muzicalitatea creată prin însăși structura lor poetică,
- b. Melodia sau sunetul cu ajutorul căreia acestea sunt transpuse și
- c. Muzica instrumentală care le însoțește.

Împreună cu alte valori estetice ale scenelor liturgice, această muzicalitate funcționează, în imaginile întunecate, asemeni unei contragreutăți, asigurând, într-un procent important, echilibrul lucrării, care altfel ar fi fost nu doar monotona din punct de vedere al dezordinii și al esteticii, ci mai ales extrem de respingătoare.

2. Prin extinderea aprecierii anterioare, se impune să subliniem mai ales faptul că, cufundate în lumină și muzică, imnurile și scenele liturgice funcționează în sens terapeutic, diminuând intensitatea creată de descrierea continuă a suferințelor și a catastrofelor, schimbând atmosfera întunecată într-una de bucurie, liniștind sufletul tulburat și transformând, asemeni unor filtre, teama cititorului-ascultător în liniște și speranță.

Se impune, în acest punct, să precizăm faptul că funcțiunea de mai sus este rezultatul unei tehnici pe care Sfântul Ioan o aplică, cu dexteritate, în întreaga sa lucrare. Este vorba de tehnica de alternare între tensiune și destindere cunoscută sub numele de tehnică

⁶⁸ Apoc. 5, 9b.10; 14, 3; 15, 3b.4.

meandrică⁶⁹, utilizată și în construcția eposurilor homerice, precum și în poezia tragică în general. Astfel, dacă imaginile catastrofelor constituie apogeul tensiunii, scenele liturgice și imnurile asigură echilibrul sufletesc, de care cititorul-ascultător are absolută nevoie⁷⁰. Desigur, dacă luăm în considerare faptul că în lucrare scenele liturgice și imnurile nu au legătură cu timpul lumesc – fiind vorba, de fapt, de incizii cu ajutorul cărora veșnicia este introdusă în creație și în istorie⁷¹, – suntem îndreptățiți să vedem aceste scene și materialul imnic bogat al acestora asemeni unui intermezzo întru alinare și a unui „repas”⁷² permis cititorului în traiectoria elicoidală urmată de acesta înspre apogeul lucrării, spre care îl conduce cartea Apocalipsei.

4.3. În plan teologic

E de la sine înțeles faptul că scenele liturgice și diferitele tipuri de imnuri din textul Apocalipsei au și o funcțiune mai ales teologică. Mai exact:

a. Îl ghidează pe cititor în abordarea și pătrunderea înțelesului viziunilor care îl înconjoară. De altfel, ceea ce ne interesează este interpretarea celor expuse, în general, în cuprinsul Noului Testament. Ca și parametri hermeneutici ai Apocalipsei, imnurile au fost analizate în trecut de Dellings⁷³. Punctul de vedere al acestuia a fost însușit

⁶⁹ Referitor la această tehnică, vezi T. Dellis, *Η Γλιάδα...*, p. 45. 113 ș.a., Idem, *Η Οδύσσεια...*, p. 254. Subliniem aici că Apocalipsa pare a-și însuși multe dintre caracteristicile istoriografiei și ale poeziei tragice ale epocii eleniste. Referitor la aceasta, vezi V. Stogiannos, *Αποκάλυψη και Πολιτική*, Θεσσαλονίκη, 1985, p. 26, nota 46.

⁷⁰ Funcțiunea opusă imnurilor, privitor la imaginile catastrofale, care abundă în *Apocalipsă*, punându-l în încurcătură pe cititorul de azi, a fost scoasă în evidență, în trecut, și de alți cercetători, precum W. Bousset, *Die Offenbarung Jobannis*, Göttingen, 1966⁶, p. 428 și R. Deichgräber, *op. cit.*, p. 47.

⁷¹ Referitor la legătura dintre timp și veșnicie, vezi G. Mantzaridis, *Χρόνος και αιώνιότης (Timp și veșnicie)*, Salonic, 1992.

⁷² V. Stogiannos, *op. cit.*, p. 17. Imnul care urmează unei lecturări solicitante se dovedește a fi folositor sufletului cititorului-ascultător. La comentariul său referitor la îndemnul Sfântului Apostol Pavel de recurgere la imnuri (Col. 3, 16), Teofilact al Bulgariei remarcă, pe bună dreptate, că: „*lectura presupune durere și încărcătură mare, la care nu se ajunge prin istorisire, ci prin imnuri, cele care aduc sufletului mângâiere, eliberându-l de durere*”. Vezi PG 124,1264.

⁷³ Vezi nota 62.

și de Deichgräber⁷⁴, precum și de Jörns⁷⁵, specialist în studiul imnurilor Apocalipsei. Acesta din urmă este de părere că rolul imnurilor nu trebuie văzut doar ca un simplu procedeu de hermeneutică. De aceeași părere suntem și noi, în linii mari, cu singura diferență că, dacă pentru abordarea imnurilor Apocalipsei era neapărat necesară o interpretare a acestora, Sfântul Ioan Teologul nu avea altceva de făcut decât să întărească, în lucrarea sa, rolul tradițional al îngerului interpret. Minimalizarea importanței acestui rol nu înseamnă însă doar o minimalizare, în general, a lucrării îngerilor, ci mai ales faptul că nu s-a făcut simțită necesitatea de auto-interpretare a tuturor viziunilor cărții, talmăcirea acestora fiind lăsată în seama înțelepciunii și a ascuțimii minții⁷⁶ credincioșilor, care erau datori să aibă și „urechi”⁷⁷. Cu toate acestea, în antiteză cu tenta insinuantă a logosului viziunilor, claritatea cuvântului imnic nu permite refuzul unei misiuni hermeneutice a imnurilor sau, mai bine spus, a unei ghidări a cititorului-ascultător. Am mai putea adăuga aici că claritatea logosului imnic, care deseori este unul angelic și, în orice caz, ceresc, constituie o opoziție clară față de fenomenele lingvistice de tip șaradă care, cel mai probabil, erau la modă în Asia Mică în epoca în care a trăit Sfântul Ioan.

b. Exprimă „diferite” realități eshatologice, redată cu ajutorul unor imagini întunecate, catastrofale. Așa cum am subliniat și în altă parte, într-un cadru liturgic și sub formă de imnuri, aici sunt reiterate promisiunile făcute de Hristos în cuprinsul capitolelor II și III sau ideile principale conținute în viziunile finale ale cărții. De exemplu, cu ajutorul imnurilor este înfățișată împărăția eshatologică și, în general, preoția credincioșilor (Apoc. 5, 10), a căror realitate este amintită, la nivel descriptiv, la Apoc. 20, 4.6. Tot așa, în imnul festiv de la Apoc. 12, 10-12 este cântată, ca fiind deja împlinită, biruința credincioșilor asupra Satanei, descrierea acesteia fiind reluată și la Apoc. 19, 11 ș.u. În imnul îngeresc de la Apoc. 16, 5b.6, răzbunarea morții sfinților și a profeților este prezentată drept o realitate (*cf.* Apoc. 11, 18; 19, 2), pe când descrierea Judecării de Apoi este reluată la Apoc. 20, 11 ș.u. Prin urmare, imnurile și scenele lor liturgice introduc

⁷⁴R. Deichgräber, *op. cit.*, p. 47 și nota cu nr. 2.

⁷⁵Vezi nota 64.

⁷⁶Apoc. 13, 18; 17, 9.

⁷⁷Apoc. 2, 7.11.17.29; 3, 6.13.22.

în istorie evenimente ce urmează să aibă loc în lumea restaurată sau, pentru a ne exprima mai virtual, funcționează asemeni unor puncte culminante ale viziunilor, de la înălțimea cărora cititorului i se oferă ocazia de a scruta orizontul eshatologic larg, luminos și tot mai apropiat.

c. Într-un limbaj accesibil, eliberat de acel cod apocaliptic predominant în alte părți ale cărții și pe un ton liniștitor, fac cunoscute concepte de bază ale Bisericii, de factură teologică, hristologică și ecleziologică, în linii mari tradiționale, cum ar fi, de exemplu, creația ca și lucrare a lui Dumnezeu⁷⁸, Jertfa lui Hristos ca ducând spre mântuire și răscumpărarea credincioșilor „*cu Sângele*” Acestuia⁷⁹, puterea lui Dumnezeu și a lui Hristos asupra lumii și a istoriei⁸⁰, Hristos ca purtător al atributelor lui Dumnezeu⁸¹ și co-destinatar, împreună cu Tatăl, al preamăririi înălțate de întreaga creație⁸², credincioșii ca și împărăție și preoți⁸³ și participanți la patima⁸⁴ și la biruința⁸⁵ lui Hristos etc.

În paralel, în imnuri pot fi întâlniți termeni teologici, hristologici și ecleziologici de importanță vitală pentru Apocalipsă, Noul Testament și teologie în general. Dintre aceștia, distingem formulările: „Domnul Dumnezeu, Atotțiitorul”⁸⁶, „Doamne și Dumnezeuul nostru”⁸⁷, „Sfânt”⁸⁸, „Domnul”⁸⁹, „Cel ce era, Cel ce este și Cel ce vine”⁹⁰, „Cel ce erai și Cel ce ești”⁹¹, „Cel ce ești și Cel ce erai, Sfânt”⁹², „Mielul”⁹³, „Hristos”⁹⁴,

⁷⁸ Apoc. 4, 11.

⁷⁹ Apoc. 5, 9.

⁸⁰ Apoc. 4, 8; 5, 15; 11, 17; 12, 10; 15, 4; 19, 6.

⁸¹ Apoc. 5, 12.

⁸² Apoc. 5, 13.

⁸³ Apoc. 5, 12.

⁸⁴ Apoc. 11, 18; 12, 11; 16, 6; 19, 2.

⁸⁵ Apoc. 5, 10; 11, 18; 12, 11.

⁸⁶ Apoc. 4, 8; 11, 17; 15, 3β; 16, 7; 19, 6.

⁸⁷ Apoc. 4, 11.

⁸⁸ Apoc. 4, 8.

⁸⁹ Apoc. 4, 8.11; 11, 15.17; 15, 3b.4.

⁹⁰ Apoc. 4, 8.

⁹¹ Apoc. 11, 17.

⁹² Apoc. 16, 5b.

⁹³ Apoc. 5, 12.13; 7, 10; 19, 7.

⁹⁴ Apoc. 11, 15; 12, 11.

„sfânt”⁹⁵, „mireasă”⁹⁶, „sfinți”⁹⁷, „robi”⁹⁸, „profeți”⁹⁹, „frați”¹⁰⁰, „cei ce se tem”¹⁰¹, „pe cei mici și pe cei mari”¹⁰², „nunta”¹⁰³ etc.

După cele spuse anterior, se impune să subliniem două lucruri:

a. Conținutul unora dintre termenii de bază ai imnurilor Apocalipsei este diferit față de cel al termenilor Noului Testament. Este vorba de termenii „Mielul”, „Sfânt” și „mireasă”, dintre care primii doi dobândesc conținut hristologic, iar cel din urmă conținut ecleziologic și

b. Majoritatea formulărilor cuprinse în imnurile Apocalipsei sunt redactate la persoana a II-a singular: „vrednic ești”¹⁰⁴, „ai zidit”¹⁰⁵, „voința Ta”¹⁰⁶, „ai fost înjunghiat”¹⁰⁷, „ai răscumpărat”¹⁰⁸, „cu sângele Tău”¹⁰⁹, „ai făcut”¹¹⁰, „mulțumim Ție”¹¹¹, „ai luat puterea Ta”¹¹², „împărățești”¹¹³, „mânia Ta”¹¹⁴, „pe robii Tăi”¹¹⁵, „numele Tău”¹¹⁶, „lucrurile Tale”¹¹⁷, „căile Tale”¹¹⁸, „înaintea Ta”¹¹⁹, „drept ești”¹²⁰, „ai judecat”¹²¹, „le-ai dat”¹²², „judecățile Tale”¹²³.

⁹⁵ Apoc. 15, 4; 16, 5.

⁹⁶ Apoc. 19, 7.

⁹⁷ Apoc. 11, 18; 16, 6; 19, 8.

⁹⁸ Apoc. 11, 18; 19, 2.5.

⁹⁹ Apoc. 11, 18; 16, 5.

¹⁰⁰ Apoc. 12, 10.

¹⁰¹ Apoc. 11, 18; 19, 5.

¹⁰² Apoc. 11, 18. 19, 5.

¹⁰³ Apoc. 19, 7.

¹⁰⁴ Apoc. 4, 11; 5, 9b.

¹⁰⁵ Apoc. 4, 11.

¹⁰⁶ Apoc. 4, 11.

¹⁰⁷ Apoc. 5, 9b.

¹⁰⁸ Apoc. 5, 9b.

¹⁰⁹ Apoc. 5, 9b.

¹¹⁰ Apoc. 5, 10.

¹¹¹ Apoc. 11, 17.

¹¹² Apoc. 11, 17b.

¹¹³ Apoc. 11, 17b.

¹¹⁴ Apoc. 11, 18.

¹¹⁵ Apoc. 11, 18.

¹¹⁶ Apoc. 11, 18; 15, 4.

¹¹⁷ Apoc. 15, 3b.

¹¹⁸ Apoc. 15, 3b.

¹¹⁹ Apoc. 15, 4.

¹²⁰ Apoc. 16, 5b.

¹²¹ Apoc. 16, 5b.

¹²² Apoc. 16, 6.

¹²³ Apoc. 19, 7.

Ultima constatare este importantă din două puncte de vedere:

a. Scoate în evidență modul de adresare direct și nemijlocit caracteristic celor mai multe dintre imnurile hristologice¹²⁴ și

b. În ceea ce privește marea majoritate a imnurilor hristologice¹²⁵, acestea se asimilează, din acest punct de vedere, imnurilor teologice¹²⁶ ale Noului Testament, redactate, de asemenea, la persoana a II-a singular. De subliniat aici că, contrar celor valabile în cazul imnurilor teologice, nici unul dintre imnurile hristologice¹²⁷ ale Noului Testament nu mai este redactat la persoana a II-a singular. Precizarea este de o importanță vitală, pentru că ne dă ocazia de a constata că imnurile hristologice ale Apocalipsei nu constituie doar un rezultat al obiectivizării afirmațiilor referitoare la Hristos, ci laudă directă, nemijlocită și de preamărire adresată lui Hristos. În cel de-al doilea caz, dimensiunea liturgică a laudei, corelată cu gesturi¹²⁸ ale celor ce înalță imnurile de slavă, nu pot constitui, evident, decât o reflectare a actului liturgic pe care Biserica îl dedică persoanei lui Hristos.

c. La fel ca și odele¹²⁹ și Psalmii Vechiului Testament¹³⁰, scenele de cult – liturgice și imnurile Apocalipsei constituie cel mai potrivit topos de proiectare a istoriei ca spațiu de manifestare al lui Dumnezeu în direcția mântuirii poporului Său și, prin extensie, ca spațiu al răspunsului poporului la actele în direcția mântuirii pe care Dumnezeu le face pentru acesta. De exemplu, oda celor patru fiare și a celor 24 de bătrâni (prezbiteri) de la Apoc. 5, 9b.10 face referire, cum am spus, la evenimentul istoric al sacrificării lui Hristos. Oda biruinței de la Apoc. 15, 3b.4 are legătură, din punct de vedere tipologic, cu eliberarea poporului lui Israel din robia egipteană. Imnul îngerului de la Apoc. 16, 5b.6 presupune vărsarea sângelui sfinților și a profetilor în interiorul istoriei.

¹²⁴ Vezi formulările „Doamne și Dumnezeul nostru” (Apoc. 4, 11), „Doamne, Dumnezeule, Atotțiitorule” (Apoc. 11, 16b; 15, 3b; 16, 7) și „Împărate al neamurilor” (Apoc. 15, 3b).

¹²⁵ Apoc. 5, 9b.10.12; 15, 3b.4; 16, 5b.6.

¹²⁶ Rom. 11, 33-36, II Cor. 1, 3.4, Efes. 1, 3-14, Col. 1, 12-14, I Pt. 1, 3-5.

¹²⁷ Filip. 2, 6-11, Col. 1, 15-20, I Tim. 3, 16, Evr. 1, 3, I Pt. 2, 21-24.

¹²⁸ De exemplu, vezi închinarea de la Apoc. 5, 8.14 și cupele pline cu tămâie - rugăciuni de la Apoc. 5, 8.

¹²⁹ Ieș. 15, 1-18.21.

¹³⁰ Vezi, de exemplu, Ps. 104, 7 ș.u., 113. 124; 134, 8 ș.u., 135, 10 ș.u. și multe altele.

d. În sfârșit, imnurile și cadrul lor funcțional, în general, devin topos de proiectare și susținere, din punctul de vedere al profetului Ioan, a însușirilor și a drepturilor contestate lui Dumnezeu și Mielului și, prin extensie, Bisericii, de către cei ce fac parte din tabăra potrivnică Bisericii și teologiei propovăduite de aceasta. De exemplu, la Apoc. 4, 11 Dumnezeu este preamărit ca și Creator¹³¹, și aceasta pentru că, cel mai probabil, aceste atribute ale Creatorului erau contestate nu de ocupația romană, ci de către erezia gnostică¹³². În majoritatea imnurilor teologice, dar și în cele hristologice, precum și în multe scene liturgice este prezentată puterea lui Dumnezeu și a lui Hristos ca persoane preamărite¹³³ sau este mărturisită mântuirea dreptmăritorilor ca răsplată și dar din partea lui Dumnezeu și a Mielului, adevăruri uzurpate de Imperiul Roman și de diferitele mecanisme ale acestuia. Prin urmare, și în imnurile Apocalipsei se repetă ceea ce vedem și în alte imnuri ale Noului Testament, care corespund cu acuzațiile iudeilor la adresa lui Hristos. De exemplu, imnurile de la Efes. 1, 20-22 și I Pt. 2, 21-24 scot în evidență Învierea și Patimile, pe când imnurile de la Filip. 2, 6-11 și I Tim. 3, 16 îl prezintă pe Hristos Cel care, pentru iudei, a devenit blestem, ca și Dumnezeu din veac, închinat, îndreptățit de Tatăl etc.

După cum reiese din aceste cinci puncte analizate mai sus, în cartea Apocalipsei imnurile sunt cele care încorporează greutatea sa teologică principală.

4.4. În plan pastoral și didactic

Pentru a înțelege rostul scenelor liturgice și, deopotrivă, și cel al imnurilor care răsună din acestea în cartea Apocalipsei, nu trebuie scăpat din vedere faptul că această carte se adresează unor credincioși care luptă împotriva a diferiți dușmani, pe care îi mângâie și îi întărește. Din acest punct de vedere:

¹³¹ Demn de remarcat este faptul că din textele *Vechiului Testament* lipsesc mărturisirile care fac referire la Dumnezeu Creatorul, explicabile prin faptul că mediul iudaic nu pune la îndoială această învățătură.

¹³² Pentru mai multe amănunte, vezi studiul nostru cu titlul *Ο αντιγνωστικός χαρακτήρας της Αποκάλυψης τοῦ Ἰωάννη* (*Characterul antignostic al Apocalipsei lui Ioan*), în *Ἡ Αποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἑρμηνευτικά καὶ θεολογικά Μελετήματα Α* (*Apocalipsa Sfântului Ioan. Studii hermeneutice și teologice I*), Salonic, 2005, pp. 123-158.

¹³³ Apoc. 5, 12.13; 7, 10.12; 11, 15.17; 12, 10 etc.

a. Imnurile și cadrul lor liturgic, precum și promisiunile eshatologice¹³⁴ de la capitolele II și III și cele șapte fericiri¹³⁵ propovăduiesc credincioșilor evenimente mai de pe urmă, formularea fiind una clară și oficială. Cu alte cuvinte, repartizat simetric în cuprinsul evenimentelor apocaliptice înspăimântătoare, în care logosul, extrem de insinuant, sparge, într-un anumit fel, codurile apocaliptice, întreg materialul imnic și liturgic amintește neîncetat credincioșilor de viitorul lor eshatologic luminos, pe care li-l descoperă. Acest viitor eshatologic se suprapune prezentului ceresc, urmând a deveni realitate și pe pământ (capitolele XXI și XXII). Având rol preventiv, trimiterile continue la cele ce vor urma constituie, fără îndoială, pentru mult-încercata Biserică, o mângâiere, tonificând speranța membrilor acesteia și sprijinindu-i în lupta duhovnicească împotriva forțelor atee de toate felurile care îi asuprește în prezent și care îi va asupri și mai mult în viitor.

b. Aflăte în strânsă legătură cu scenele liturgice, imnurile înfățișează credincioșilor lauda și preamărirea lui Dumnezeu și a Mielului, așa cum aceasta se desfășoară în ceruri constituind, prin excelență, o manifestare a ființelor cerești. Tabloul nu poate să nu aibă urmări asupra modului în care comunitățile de credincioși de pe pământ Îl laudă și Îl preamăresc pe Dumnezeu și Mielul și, în paralel, să nu îl susțină și să îl promoveze. Desigur, dacă luăm în considerare faptul că imnurile Apocalipsei, cele mai multe hristologice, coexistă cu îndemnuri mai generale sau promisiuni ale profetului Ioan referitoare la o viață bisericească dreaptă, nu e exclus ca acestea să fi constituit, totodată, și o propunere a autorului, respectiv un punct de referință pentru crearea de noi imnuri, necesare credincioșilor în viața lor liturgică din ce în ce mai bine încheată.

¹³⁴ Referitor la promisiunile eshatologice ale *Apocalipsei*, vezi I. Karavidopoulos, *Υπόσχεση και εκπλήρωση στην Αποκάλυψη του Ιωάννη (Promisiune și împlinire în Apocalipsa lui Ioan)*, în *Εισηγήσεις Στ' Συνάξεως Ὁρθόδοξων Βιβλικῶν Θεολόγων: Ἡ Αποκάλυψη του Ιωάννη. Προβλήματα Φιλολογικά, Ἱστορικά, Ἑρμηνευτικά, Θεολογικά (Lucrările celei de-a șaptea întâlniri a teologilor ortodocși. Chestiuni filologice, istorice, hermeneutice, teologice)*, Lefkosia, 1991, pp. 149-163.

¹³⁵ Referitor la „Fericirile” cărții *Apocalipsei*, vezi W. Bieder, *Die sieben Seligpreisungen in der Offenbarung des Johannes* în *TbZ* 10 (1954), pp. 13-30, J. Michl, *Selige Menschen in einer neuen Schöpfung nach Apokalypse 21,1-5*, în *BiKi* 16 (1961), pp. 113-115, și H. Giesen, *Heilszusage angesichts der Bedrängnis. Zu den Makarismen in der Offenbarung des Johannes*, în *Stud NT Umwelt* 6-7 (81/82), pp. 191-223.

5. Asemănări între scenele liturgice și imnurile Apocalipsei și poezia dramatică

Din cele arătate mai sus referitoare la funcțiunea multiplă a scenelor liturgice și a imnurilor, corelate cu modul în care acestea sunt ilustrate în lucrare¹³⁶, ne punem problema unei eventuale legături între cartea Apocalipsei, în general, și fragmentele imnice ale acesteia, în special, și alte descoperiri duhovnicești mai vechi sau mai noi, cum ar fi, de exemplu, poezia tragică¹³⁷ și, bineînțeles, cântările cuprinse în aceasta. Fără îndoială, între acestea există elemente înrudite, care pot fi comparate. La acest aspect, pe cât de important, pe atât de dificil de abordat, am avut ocazia să ne referim pe larg în studiul nostru cu titlul *Λειτουργικὲς σκηνὲς καὶ ὕμνοι στὴν Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη* (*Scene liturgice și imnuri în Apocalipsa Sfântului Ioan Teologul*). Astfel, în acest studiu¹³⁸, similitudinile la care facem referire au fost analizate într-o încercare de identificare atât a spațiului scenic în interiorul căruia sunt înălțate imnurile, cât și a modului prin care se reușește acest lucru. De aceea, în studiul de față vom proceda doar la câteva aprecieri de ordin general.

În scurtele noastre considerații ne vom fixa ca punct de plecare părerea exprimată acolo, cum că Apocalipsa a fost scrisă asemeni unei drame, pentru a fi jucată în marele teatru de la Efes¹³⁹ și, prin

¹³⁶ Vezi pp. 88-111 a variantei în limba greacă a studiului de față, cu titlul *Λειτουργικὲς σκηνὲς...*

¹³⁷ Din câte cunoaștem, problema legăturii dintre *Apocalipsă* și drama grecească antică a fost pusă la începutul secolului nostru mai ales de către F. Palmer, în lucrarea sa cu titlul *Drama of the Apocalypse*, New York, 1903, fiind mai apoi promovată într-o serie de lucrări semnate de R.R. Brewer, *The Influence of Greek Drama on the Apocalypse of St. John*, în *AT&R* 18 (1936), pp. 74-92, E.A. Mc Dowell, *The Meaning and Message of Revelation*, Nashville, 1951, J.W. Bowman, *The First Christian Drama*, Philadelphia, 1955, *The Revelation of John: Its Dramatic Structure and Message*, în *Interpretation* 9 (1955) pp. 436-453 și „Revelation”, în *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, IV, pp. 58-70, Nashville-Abingdon, 1962 și J. Blevins, *The Genre of Revelation*, în *Rev Exp* 77 (1980) pp. 393-408. În Grecia, de această chestiune s-a ocupat prof. S. Agouridis, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἱστορικὴ καὶ συγχρονιστικὴ...*, 1978.

¹³⁸ Vezi pp. 88-111.

¹³⁹ J.L. Blevins, *op. cit.*, p. 399.

extindere, că anumiți cercetători încearcă să împartă¹⁴⁰ această scriere în acte și scene asemănătoare celor din poezia dramatică. E de la sine înțeles că pentru a argumenta eventuale influențe ale dramei grecești asupra cărții Apocalipsei, împărțirea acesteia din urmă în acte sau scene nu constituie o condiție de bază, ci se impune, în general, examinarea comparativă a întregii structuri și forme ale lucrării cu cele ale poeziei dramatice. Astfel, unul dintre aspectele importante ale studiului comparativ trebuie să îl constituie legătura coralei și a coriștilor¹⁴¹ din tragedia antică cu corala și preamăritorii imnurilor Apocalipsei. Astfel, referitor la acest aspect, se impun următoarele observații:

1. Faptul că imnurile Apocalipsei sunt înălțate de diferite corale, formate nu întotdeauna din același număr de membri¹⁴², constituie o primă coincidență, mai ales în ceea ce privește forma, cu coralele tragediei. Același lucru este valabil și în ceea ce privește alte caracteristici: atât în imnurile Apocalipsei, cât și în poezia dramatică, conținutul exprimă concepția comună și nu pe cea individuală¹⁴³, conștiința universală și nu părerea izolată.

2. Un element morfic comun este și așezarea ciclică¹⁴⁴ a coralelor în jurul persoanei sau a punctului de referință al acestora.

3. O altă coincidență între grupurile de preamăritori ai Apocalipsei și coralele tragediei o constituie, de asemenea, faptul că

¹⁴⁰ În lucrarea sa cu titlul *The First Christian Drama...*, Bowman propune împărțirea cărții în șapte acte cu șapte scene fiecare [vezi și S. Agouridis, *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Ἱστορική καὶ συγχρονιστική...*, (1978), pp. 7-14], Palmer (1903) propune împărțirea acesteia în cinci acte și trei scene, iar Mc Dowell (1951) vorbește de trei acte.

¹⁴¹ Primul este Brewer, *op. cit.*, p. 394, cel care a subliniat importanța coralei în cartea *Apocalipsei*. I-au urmat, diferențiindu-se ușor, și alți cercetători, amintiți în nota cu nr. 137.

¹⁴² Numărul membrilor coralei tragediei diferă în cazul celor trei autori tragici. Câteodată însă numărul acestora diferă chiar și în tragediile scrise de același autor. Vezi *Ἱστ. Ἐλ. Ἐθν. (Istoria Poporului Elen)*, vol. C2, 1972, p. 378.

¹⁴³ Vezi G. Ioannou, *Εὐριπίδη, Ἰφιγένεια ἡ ἐν Ταύροις, εἰσαγωγή-μετάφραση-σχόλια (Euripide, Ifigenia din Tavros, introducere – traducere – comentarii)*, Atena, 1981, p. 58.

¹⁴⁴ Inițial, în tragedie dispunerea coralei era una ciclică. Vezi, de exemplu, termenul „ciclic” în lucrarea lui Aristofan, *Νεφέλαι (Nefelis)*, col. 333. Referitor la dispunerea ciclică a dreptmăritorilor în Apocalipsă, vezi pp. 97-102 ale lucrării noastre cu titlul *Λειτουργικὲς σκηνές.....*

membrii acestora nu asistă muți la evenimentele în desfășurare, ci contribuie în diferite moduri, în calitate de judecători sau protagoniști ale acestora. În momentele de apogeu ale lucrării, părerea acestora atârână greu, fiind totodată necesară¹⁴⁵.

4. Similitudini între innuri și corale pot fi constatate și în ceea ce privește alte funcțiuni de bază ale acestora¹⁴⁶, precum: diminuarea intensității sentimentelor spectatorului sau ale cititorului, interpretarea evenimentelor¹⁴⁷, descrierea sau avertizarea asupra celor ce vor urma¹⁴⁸, impunerea prin cuvânt și nu prin faptă¹⁴⁹, însușirea unei misiuni¹⁵⁰, caracterul doxologic-inmic¹⁵¹ etc.

Dincolo însă de anumite similitudini în ceea ce privește funcțiunea innurilor și a coralelor în Apocalipsă și în tragedie – care, cel mai probabil, se constată și în alte forme de exprimare ale lumii elene –, referitor la posibilele legături dintre Apocalipsă și dramă de o importanță deosebită este răspunsul la întrebarea: Din ce motiv un profet preferă - dacă o face, într-adevăr, în mod conștient – drama grecească drept calapod al mesajului său profetic?

Răspunsul nu este deloc unul simplu. Pentru identificarea răspunsului corect la această întrebare, trebuie avute în vedere următoarele:

a. Trăsăturile de bază ale dramei, respectiv tonul dramatic și caracterul religios și sărbătoresc, precum și ecoul acestuia în rândul maselor, care, evident, asigurau atingerea scopurilor liturgice urmărite de Sfântul Ioan, constituiau, fără îndoială, mijloace propice pentru transmiterea mesajului profetic, mai ales în lumea elenă, și

¹⁴⁵ Vezi A. Foutridis, *Ὁ χορὸς τοῦ Ευριπίδη* (Dansul lui Euripide), Atena, 1981, p. 53.

¹⁴⁶ Vezi funcțiunile parțiale ale innurilor Apocalipsei în lucrarea noastră *Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννη. Τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα σὲ διάλογο*, Ἐκδόσεις Βάνιας, Salonic, 2013.

¹⁴⁷ D.F. Kitto, *Ἀρχαία Ἑλληνική Τραγωδία* (*Tragedia antică grecească*), Atena, 1968, p. 461.

¹⁴⁸ N. Chourmouziadis, *Ὅροι καὶ μετασχηματισμοὶ στὴν ἀρχαία ἐλληνική τραγωδία* (*Termeni și reformulări în tragedia antică grecească*), Atena, 1984, pp. 81-142.

¹⁴⁹ G. Ioannou, *op. cit.*, p. 58.

¹⁵⁰ N. Chourmouziadis, *op. cit.*, p. 93.

¹⁵¹ Th. Zografou, *Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ταύροις* (*Ifigenia din Tavros*), în *Νέα Παιδεία* 18 (1981), pp. 117-137 și în special la pp. 135-136, și A. Foutridis, *op. cit.*, p. 33.

b. Literatura greacă și mai ales poezia tragică¹⁵² influențase deja, cu mult timp în urmă, și alte cărți ale literaturii vechi-testamentare și în special pe cele cu caracter apocaliptic¹⁵³.

O particularitate surprinzătoare o constituie, bineînțeles, și faptul că literatura apocaliptică, de fapt un răspuns al naționalismului iudaic împotriva cuceririi grecești și romane, și-a însușit în special manifestări culturale de sorginte elenă, cum ar fi poezia tragică, poate și pentru că aceasta din urmă îi oferea, între altele, un ton dramatic absolut necesar.

Epilog

Scopul studiului de față a fost acela de a argumenta faptul că Apocalipsa nu cuprinde doar scene înspăimântătoare, catastrofale, ci și unele pline de lumină și speranță. Astfel, am constatat că această carte greșit înțeleasă, ultima a Noului Testament, abundă, mai mult decât se observă în celelalte cărți ale Canonului, de cântări de slavă adresate lui Dumnezeu Tatăl și Mielului, decorul și cadrul fiind unele cultice-liturgice, între ființele slăvite numărându-se și omul. Aceste scene și cântări nu au fost repartizate la întâmplare în lucrare, pe unde s-a nimerit, ci simetric și cu profesionalism, făcând posibilă identificarea funcțiunii lor. Sperăm ca, și din acest unghi, valoarea filologică, teologică, literară și pedagogică a Apocalipsei, de multe ori pusă la îndoială sau căutată, în exclusivitate, în alte caracteristici ale sale, să fi fost dovedită.

Traducere din limba greacă
de Dr. Nicolae N. BURĂȘ

¹⁵² Vezi M. Kopidakis, *Τὸ Γ' Μακκαβαίων καὶ ὁ Αἰσχύλος. Αἰσχύλειες μνήμεις στὸ λεκτικὸ καὶ στὴ θεματογραφία τοῦ Γ' Μακκαβαίων (III Macabei și Eschil. Reverberanțe eschilice în exprimarea și în comentariile la III Macabei)*, Salonic, 1982.

¹⁵³ Vezi M. Hengel, *Judentum und Hellenismus. Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Brucksichtigung Palastinas bis zur Mitte des 2 Jrs. v. Chr.*, Tübingen 1973², p. 148 ș.a., S. Agouridis, *Ἱστορία τῶν χρόνων τῆς Καινῆς Διαθήκης (Istoria epocii Noului Testament)*, Salonic 1985⁴, pp. 25-43, 253-264 și 293-295.